

BOSHLANG'ICH EFL SINFIDA TALAFFUZ O'RGATISH JARAYONINI MULTIMEDIA ASOSIDA QAYTA LOYIHALASH: DARS BOSQICHLARI VA O'QITUVCHI ROLI. (13.00.02)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19465479>

Yoqunjanova Mohlaroyim Abdumalik qizi

O'zMU doktoranti

O'zbek tilida annotatsiya. Ushbu tezis boshlang'ich sinf EFL muhitida talaffuzni o'qitish jarayonini multimedia asosida qayta loyihalashning didaktik va metodik asoslarini yoritadi. Tadqiqot maqsadi dars bosqichlarini fonetik ko'nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirishga moslashtirish, o'qituvchi rolini mediatsiya va formatif baholashga yo'naltirishdan iborat. Metodologiya sifatida sinf kuzatuv, diagnostik va formatif baholash, audiospektrogramma yordamida tahlil, tajriba-sinov darsi hamda o'quvchi nutqiy portfeli yondashuvlari uyg'unlashtiriladi. Ilmiy yangilik multimedia resurslari asosida "idrok-imitatsiya-artikulatsiya-avtomatlashtirish-transfer" zanjirini dars dizayniga integratsiyalash va boshlang'ich darajada talaffuzni o'rgatishda o'qituvchining fasilitator, murabbiy va refleksiya tashkilotchisi sifatidagi funksiyalarini aniq me'yorlash bilan belgilanadi.

Рус тилидаги annotatsiya. Данная тезисная работа посвящена переосмыслению обучения произношению в начальном EFL-классе на основе мультимедиа. Цель исследования состоит в переработке этапов урока в логике поэтапного формирования фонетических навыков и в уточнении роли учителя как медиатора, организатора практики и формативного оценивания. Методология объединяет наблюдение в классе, диагностическое и формативное оценивание, анализ записей ученической речи с применением аудиовизуальных инструментов, проведение опытно-экспериментальных занятий и ведение речевого портфеля. Научная новизна заключается в интеграции цепочки «восприятие-имитация-артикуляция-автоматизация-перенос» в дизайн урока и в определении функциональной модели учителя, обеспечивающей устойчивый рост точности и разборчивости речи учащихся.

Ingliz tilidagi annotatsiya. This thesis examines redesigning pronunciation instruction in a primary EFL classroom through multimedia-based pedagogy. The study aims to align lesson stages with step-by-step phonetic skill development and to reconceptualize the teacher's role as mediator, coach, and facilitator of formative assessment. Methodologically, it combines classroom observation, diagnostic and

formative assessment, audio-visual analysis of learner speech, trial lessons, and a learner pronunciation portfolio. Scientific novelty is demonstrated by embedding the “perception-imitation-articulation-automation-transfer” sequence into lesson design and by specifying teacher functions that systematically improve intelligibility, segmental accuracy, and basic prosodic control at the beginner level.

O‘zbek tilida kalit so‘zlar: boshlang‘ich EFL; talaffuz kompetensiyasi; multimedia didaktikasi; dars dizayni; formatif baholash; fonetik ko‘nikma; prosodiya; o‘qituvchi roli

Rus tilida kalit so‘zlar: начальный EFL; произносительная компетенция; мультимедийная дидактика; дизайн урока; формативное оценивание; фонетический навык; просодия; роль учителя

Ingliz tilida kalit so‘zlar: primary EFL; pronunciation competence; multimedia-assisted instruction; lesson design; formative assessment; phonetic skills; prosody; teacher roles

Asosiy matn. Boshlang‘ich sinfda ingliz tilini chet tili sifatida o‘qitish sharoitida talaffuz ko‘pincha “qo‘shimcha” komponent sifatida ko‘riladi, biroq aynan shu bosqichda nutqiy apparatning yangi tovushlar tizimiga moslashuvi, tinglab farqlashning fonematik noziklashuvi va o‘quvchining o‘z nutqiga e‘tiborli munosabati shakllanadi. Talaffuzdagi dastlabki xatolar mustahkamlanib qolsa, keyingi bosqichlarda leksik va grammatik o‘sish bo‘lsa ham, nutqning tushunarlilik va ritmik-intonatsion tabiiyligi sust rivojlanadi. Shuning uchun boshlang‘ich EFL sinfida talaffuz o‘rgatish jarayonini qayta loyihalash masalasi metodik jihatdan dolzarb bo‘lib, bunda multimedia vositalari didaktik maqsadga bo‘ysundirilgan, izchil bosqichlar bilan boshqariladigan tizim sifatida qaralishi lozim. Multimedia ko‘pincha “qiziqarli kontent” yoki “darsni bezash” darajasida qo‘llanadi; amalda esa u talaffuzni o‘rgatishda eshitish modeli, ko‘rish tayanchi, qayta aloqa kanali va o‘quvchi avtonomiyasini rag‘batlantiruvchi mexanizm sifatida xizmat qilishi mumkin. Xususan, fonetik o‘rgatishning klassik tamoyillari – eshitish orqali idrok, artikulyatsion ko‘rsatma, takrorlash va avtomatlashtirish – raqamli muhitda yanada aniqlashtiriladi va o‘lchab boriladigan natijalarga bog‘lanadi [1].

Boshlang‘ich darajada talaffuzni o‘rgatishning maqsadi “aksentdan xoli nutq”ga erishish emas, balki tushunarlilik, barqaror artikulyatsiya, asosiy fonemalarni farqlash va minimal prosodik nazoratni shakllantirishdan iborat. Xalqaro fonetika-metodika adabiyotlarida intelligibility tushunchasi boshlang‘ich bosqich uchun mezon sifatida ko‘p asoslanadi: o‘quvchi nutqi tinglovchi tomonidan ortiqcha kognitiv zo‘riqishsiz anglashilsa, kommunikativ vazifa bajariladi [2]. Shu bilan birga, maktab amaliyotida “to‘g‘ri aytish” ko‘pincha

o'qituvchining intuitiv bahosi bilan cheklanadi; o'quvchi nima sababdan xato qilayotganini, qaysi element ustida ishlashi kerakligini aniq bilmaydi. Multimedia asosidagi qayta loyihalashning metodik mohiyati shundaki, talaffuz komponenti darsning barcha bosqichlariga singdiriladi, o'quvchi eshitadi, ko'radi, qayta aytadi, yozib oladi, taqqoslaydi va o'zidagi o'sishni kuzatadi; o'qituvchi esa nazorat qiluvchi emas, balki resurslarni tanlovchi, jarayonni bosqichlaydigan va formatif baholash orqali o'sishni ko'rsatib boradigan mutaxassisga aylanadi.

Tadqiqot muammosi quyidagicha talqin qilinadi: boshlang'ich EFL sinfida talaffuzni o'rgatishning mavjud dars modeli ko'pincha fragmentar bo'lib, multimedia vositalari fonetik maqsadga xizmat qilmaydi, dars bosqichlari orasidagi uzviylik va qayta aloqa mexanizmi sust. Shundan kelib chiqib, tadqiqot maqsadi multimedia asosida talaffuz o'rgatish jarayonini dars bosqichlari kesimida qayta loyihalash hamda o'qituvchining har bir bosqichdagi aniq rol va vazifalarini metodik model ko'rinishida asoslashdir. Vazifalar sifatida boshlang'ich o'quvchilar uchun ustuvor fonetik birliklarni (segmental va elementar suprasegmental) tanlash mezonlarini aniqlash, multimedia resurslarini didaktik filtrdan o'tkazish, dars bosqichlari uchun mikrostrategiyalarni ishlab chiqish, formatif baholash indikatorlarini belgilash va tajriba-sinov orqali amaliy samaradorlikni tekshirish ko'zda tutiladi.

Metodologik asos sifatida chet tili o'qitishda kompetensiyaviy yondashuv, fonetik ko'nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirish g'oyasi hamda multimedia didaktikasining ko'pkanalli ta'sir modeli qabul qilinadi. Tadqiqot jarayonida sinf kuzatuvlari, o'quvchi nutqini yozib olish va tahlil qilish, diagnostik mini-testlar, rubrika asosida formatif baholash, tajriba-sinov darslari va o'quvchi portfeli qo'llanadi. Mazkur usullar bir-birini to'ldiradi: kuzatuv dars muhitidagi real cheklovlarni ko'rsatadi; audioyozuvlar o'quvchining talaffuzidagi dinamikani dalillaydi; rubrikalar esa baholashni shaffoflashtiradi. Raqamli vositalardan foydalanish tadqiqotning o'ziga xos jihati bo'lib, bunda mobil qurilmalar orqali qisqa audio topshiriqlar, interaktiv minimal juftlik mashqlari, sekinlashtirilgan tinglash, subtitrlı videolavhalar va oddiy vizualizatsiya (masalan, tovush balandligi chizig'i yoki urg'u konturi) qo'llanishi mumkin [3]. Biroq didaktik mezon shundan iboratki, har bir multimedia elementi aniq fonetik maqsadga bog'lanadi, ortiqcha kognitiv yuklamani oshirmaydi va o'qituvchi tomonidan boshqariladigan teskari aloqani ta'minlaydi.

Dars dizaynini qayta loyihalashda markaziy g'oya "idrok-imitatsiya-artikulatsiya-avtomatlashtirish-transfer" zanjiridir. Idrok bosqichi o'quvchining yangi tovushni "eshitib tanishi"ni ta'minlaydi: bu yerda minimal juftliklar, tanlab eshitish, "qaysi biri?" tipidagi tezkor testlar ishlaydi. Multimedia afzalligi

shundaki, o'quvchi modelni bir necha bor, turli tezlikda, turli kontekstda eshitishi mumkin; shu bilan birga, vizual tayanch (rasm, piktogramma, og'iz pozitsiyasi videosi) fonologik farqlashga ko'maklashadi. Imitatsiya bosqichida o'quvchi modelni takrorlaydi, ammo oddiy "choral repetition" bilan cheklanib qolmasdan, individual yozib olish va o'zini tinglash mexanizmi kiritiladi; bu o'quvchining metakognitiv e'tiborini kuchaytiradi. Artikulatsiya bosqichi esa o'qituvchining bevosita metodik mahoratini talab qiladi: o'qituvchi artikulyatsion ko'rsatmalarni yoshga mos, qisqa va aniq beradi, noto'g'ri odatlarni barvaqt ushlab qoladi, til va lab harakatlarini ko'rsatadi, lekin ortiqcha terminologiya bilan o'quvchini charchatmaydi. Bu bosqichda multimedia ko'proq "ko'rsatma" funksiyasini bajaradi: og'iz bo'shlig'i harakatini yirik planda ko'rsatadigan video, o'yinli interaktiv mashq, animatsion ko'rsatma kabi resurslar o'qituvchi izohini mustahkamlaydi.

Avtomatlashtirish bosqichi talaffuzning nutq oqimida barqarorlashuvini ko'zlaydi. Bu yerda muammo shundaki, ko'plab darslarda talaffuz mashqlari alohida blokda qolib ketadi va keyingi kommunikativ vazifalarda qayta faollashmaydi. Qayta loyihalangan modelda avtomatlashtirish uchun qisqa, lekin muntazam "micro-drill"lar, ritm va urg'uga asoslangan chantiqlar, tezkor dialoglar, so'z birikmalarini "shadowing" qilish kabi usullar qo'llanadi [2]. Multimedia bu jarayonni o'lchashga yordam beradi: o'quvchi bir xil matnni haftasiga ikki marta yozib, portfelga joylaydi; o'qituvchi rubrika bo'yicha qisqa izoh beradi; o'quvchi esa oldingi yozuv bilan taqqoslab, o'z o'sishini eshitadi. Transfer bosqichi esa talaffuz ko'nikmasini yangi vaziyatga ko'chirishni anglatadi: o'quvchi o'rgangan tovush, urg'u yoki intonatsiyani yangi leksikada, yangi dialogda, kichik loyiha taqdimotida qo'llaydi. Aynan transfer bosqichi talaffuzni kommunikativ kompetensiya bilan bog'laydi va fonetik ko'nikmaning "dars uchun" emas, "muloqot uchun" ekanini o'quvchiga anglatadi.

Dars bosqichlarini aniqroq metodik jihatdan qayta qurishda kirish bosqichi (warm-up) fonetik diqqatni uyg'otuvchi qisqa signal bilan boshlanishi maqsadga muvofiq. Bu signal, masalan, ikki-uch so'zdan iborat minimal juftlikni tezkor farqlash, yoki bugungi darsda uchraydigan urg'u modelini eshitib tanish bo'lishi mumkin. Shunda o'quvchi darsning boshidanoq tinglash apparatini "sozlaydi". Yangi materialni taqdim etish bosqichida audio-vizual model tanlash mezonlari muhim: modelning talaffuzi standart va barqaror, tezligi boshlang'ich darajaga mos, shovqinsiz yozilgan, konteksti bolalar uchun tanish bo'lishi kerak. Shuningdek, bir tovush yoki prosodik element juda ko'p marta takrorlanadigan, lekin mazmuni sodda bo'lgan mikro-matnlar samarali natija beradi. Mustahkamlash bosqichida mashqlar ketma-ketligi "osondan murakkabga"

tamoyiliga bo'ysunadi: avval alohida tovush, keyin bo'g'in, keyin so'z, so'ng qisqa gap va nihoyat mini-dialog. Bu ketma-ketlik bolalarda muvaffaqiyat hissini saqlaydi va xatoni tuzatishni boshqariladigan qiladi. Yakuniy bosqichda esa refleksiya va formatif baholash qisqa, aniq ko'rinishda bo'lishi zarur: o'quvchi "bugun men qaysi tovushni yaxshiladim?", "qaysi joyda qiynaldim?", "uyda 2 daqiqa nima mashq qilaman?" degan savollarga javob topadi; o'qituvchi esa bitta aniq tavsiya va bitta rag'batlantiruvchi ko'rsatkich bilan cheklanadi.

O'qituvchi roli qayta loyihalangan modelda uch asosiy yo'nalishda yangilanadi. Birinchidan, o'qituvchi kurator va dizayner sifatida resurslarni tanlaydi, ularning didaktik qiymatini baholaydi va dars maqsadiga moslashtiradi. Bu yerda muammo shundaki, internetdagi ko'plab audio-video materiallar autentik bo'lsa-da, boshlang'ich sinf uchun ortiqcha tezlik, dialektal farqlar yoki leksik murakkablik bilan keladi; o'qituvchi esa ularni qisqartirish, segmentlash, vazifaga aylantirish orqali o'quvchi uchun "o'qitiladigan birlik"ka keltiradi [5]. Ikkinchidan, o'qituvchi mediator sifatida o'quvchi va multimedia o'rtasidagi muloqotni boshqaradi: qachon tinglash, qachon to'xtatish, qaysi fragmentni qayta eshitish, qaysi belgiga e'tibor qilish, qanday taqqoslash kerakligini ko'rsatadi. Mediatsiya bo'lmasa, multimedia passiv tomoshaga aylanadi. Uchinchidan, o'qituvchi formatif baholash tashkilotchisi sifatida aniq indikatorlar bilan ishlaydi. Masalan, segmental darajada "/i:/ va /ɪ/ farqlanadimi?", "so'z oxiridagi jarangsiz undosh tushib qolmayaptimi?"; prosodik darajada "gapda asosiy urg'u to'g'ri joydami?", "savol intonatsiyasi eshitiladimi?" kabi indikatorlar rubrikaga kiritiladi. Rubrika boshlang'ich sinf uchun juda murakkab bo'lmasligi, piktogrammalar va 3 darajali shkala bilan ifodalanishi mumkin; bu shaffoflik o'quvchini o'z-o'zini baholashga olib keladi [4].

Multimedia asosidagi qayta loyihalashning yana bir muhim jihati differensiallashtirishdir. Boshlang'ich sinfda o'quvchilarning eshitish sezgirliги, nutqiy jasorati, o'zini nazorat qilish qobiliyati turlicha. Bir xil "umumiy drill" ayrim o'quvchilarni zeriktiradi, ayrimlarini esa ortda qoldiradi. Raqamli topshiriqlar bu farqni yumshatadi: tezroq o'zlashtirgan o'quvchi qo'shimcha "shadowing" yoki qisqa monolog yozib topshiradi; qiynalayotgan o'quvchi esa sekinlashtirilgan audio bilan minimal juftlik farqlashni davom ettiradi. Shu bilan birga, o'qituvchi sinfda vaqtni to'g'ri taqsimlaydi: multimedia "o'quvchining individual amaliyoti"ni uyda ham davom ettirishga imkon beradi, sinf vaqti esa ko'proq nazorat, tuzatish va kommunikativ qo'llashga sarflanadi. Bu yondashuv aralash ta'lim (blended learning) g'oyasi bilan uyg'un bo'lib, ayniqsa fonetika kabi muntazam takror talab qiladigan komponentda samarali natija beradi [3].

Talaffuzni o'rgatishda xatolar bilan ishlash strategiyasi ham qayta ko'rib chiqiladi. An'anaviy amaliyotda o'qituvchi xatoni darhol to'xtatib tuzatadi yoki umuman e'tibor bermaydi; har ikkisi ham noqulay: birinchisi nutqiy oqimni buzadi, ikkinchisi xatoni mustahkamlaydi. Qayta loyihalangan modelda tuzatishning vaqtini va shaklini maqsad belgilaydi. Agar mashq artikulyatsion aniqlik uchun mo'ljallangan bo'lsa, darhol mikro-tuzatish o'rinli; agar mashq kommunikativ vazifa bo'lsa, tuzatish keyin, qayta tinglash va o'zini taqqoslash orqali amalga oshiriladi. Multimedia bu jarayonni "kechiktirilgan tuzatish"ga qulay qiladi: o'quvchi o'z yozuvini qayta eshitib, o'qituvchi belgilagan ikki joyga e'tibor qiladi va qayta yozadi. Shunda tuzatish jazoga o'xshamaydi, balki qayta ishlash va yaxshilash jarayoni sifatida qabul qilinadi. Natijada o'quvchining nutqiy jasorati saqlanadi, talaffuz esa izchil yaxshilanadi.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda boshlang'ich sinf uchun eng muhim natija ko'rsatkichlari sifatida uch yo'nalish tavsiya etiladi: tushunarlilik (tinglovchining anglash darajasi), segmental aniqlik (ustuvor fonemalar bo'yicha), va elementar prosodiya (so'z urg'usi hamda savol-javob intonatsiyasi). Diagnostika dars boshida qisqa bo'lishi, o'quvchini cho'chitmasligi va o'yinli shaklga ega bo'lishi lozim; formatif baholash esa har hafta kichik audio topshiriqlar, sinfdagi tezkor "exit ticket"lar va portfel yozuvlari orqali yuritiladi. Yakuniy baholashda esa o'quvchining bir xil tipdagi vazifani (masalan, 20-30 soniyalik tasviriy gaplar) oldin va keyin bajarishi taqqoslanadi. Muhimi, natija faqat ball bilan emas, o'quvchining o'zidagi o'sishni eshitishi va tushunishi bilan ham o'lchanadi; bu motivatsiya uchun kuchli omildir. Shu nuqtada o'qituvchi rolga yana qaytiladi: u baholovchi hakamdan ko'ra ko'proq murabbiy sifatida ishlaydi, o'quvchini keyingi qadamga yo'naltiradi va muvaffaqiyat mezonlarini ochiq ko'rsatadi [4].

Multimedia asosidagi qayta loyihalashning cheklovlari ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Birinchidan, texnik tengsizlik: hamma o'quvchida bir xil qurilma yoki internet bo'lmasligi mumkin. Shuning uchun resurslar oflayn ishlaydigan, hajmi kichik, qisqa audio formatlarda ham taqdim etilishi maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, o'qituvchining raqamli metodik savodxonligi: muammo "texnikani bilish" emas, balki "texnikani fonetik maqsadga bo'ysundirish" malakasidir. Uchinchidan, ortiqcha ko'rgazmalilik xavfi: juda ko'p video, subtitr, effekt o'quvchini asosiy fonetik belgidan chalg'itishi mumkin. Demak, qayta loyihalash minimalizm va maqsadga yo'naltirilganlik tamoyillariga tayanadi: kamroq, lekin aniq va takroriy ishlaydigan resurslar afzal. Bu tamoyil boshlang'ich sinf psixologik xususiyatlari bilan ham mos: diqqatning tez chalg'ishi, qisqa faoliyat bloklari, o'yin elementlariga ehtiyoj mavjud bo'lsa-da, o'qituvchi maqsadni yo'qotmasligi kerak [6].

Xulosa. Multimedia asosida talaffuz o'rgatish jarayonini qayta loyihalash boshlang'ich EFL sinfida fonetik ko'nikmalarni tasodifiy emas, balki izchil bosqichlarda shakllantirish imkonini beradi. "Idrok-imitatsiya-artikulatsiya-avtomatlashtirish-transfer" zanjiri dars dizayniga integratsiyalashganda talaffuz komponenti darsning kirishidan yakunigacha uzviy bog'lanadi va natija o'quvchi nutqining tushunariligi, segmental aniqligi hamda elementar prosodik nazoratida ko'zga tashlanadi. O'qituvchining roli nazorat qiluvchi markazdan mediator, kurator va murabbiy pozitsiyasiga siljib, formatif baholashni shaffof rubrikalar va nutqiy portfel orqali tashkil etish o'quvchi avtonomiyasini kuchaytiradi. Taklif etilgan yondashuv texnik va tashkiliy cheklovlarni hisobga olgan holda minimal resurslar bilan ham amalga oshirilishi, muntazam mikroamaliyot va sifatli qayta aloqa orqali barqaror natija berishi bilan metodik ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jalolov J. J. Chet tillarni o'qitish metodikasi. Toshkent. O'qituvchi. 2012. 432 b.
2. Celce-Murcia M., Brinton D. M., Goodwin J. M. Teaching Pronunciation. A Course Book and Reference Guide. Cambridge. Cambridge University Press. 2010. 584 p.
3. Gilakjani A. P. A detailed analysis over some important issues towards using computer technology into the EFL classrooms. Universal Journal of Educational Research. San Jose. Horizon Research Publishing. 2014. Vol. 2. No. 2. P. 146-153.
4. Nation I. S. P., Newton J. Teaching ESL/EFL Listening and Speaking. New York. Routledge. 2009. 288 p.
5. Passov E. I. Kommunikativnyy metod obucheniya inostrannomu govoreniyu. Moskva. Prosveshcheniye. 1991. 223 s.
6. Galskova N. D., Gez N. I. Teoriya obucheniya inostrannym yazykam. Lingvodidaktika i metodika. Moskva. Akademiya. 2006. 336 s.